

ВІДКРИТТЯ ІНШОГО: ЕКЗОТИЧНІ ОБРАЗИ В НАРИСОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Варданян М.В.

Криворізький державний педагогічний університет

Досліджено жанрову специфіку нарису в літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. Розглянуто подорожній та портретний нариси П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба. Центральною постаттю у нарисах є образ дослідника Австралії та Океанії М. Миклухи-Маклая. Визначено, що у текстах поширений мотив культура/цивілізація, крізь який письменники експлікували фігури Чужого. Стверджується, що через образ Іншого автори закликають до вироблення терпимості до чужої несхожості та толерантності.

Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, екзотичні образи, нарисова література, Інший.

Постановка проблеми. У вирії сьогодення людина, головню дитина, з одного боку, має змогу відкривати для себе нове, невідоме про світ, країни, а, з іншого, – повинна вміти сприймати, зрозуміти це інше, Не-своє. У світлі означеної проблеми актуальності набувають нариси для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя. Вони не лише мають відмінні від материкової літератури тематичні обрії, відкривають екзотичні країни Австралію та Нову Гвінею, а й є проекцією власне авторського досвіду відкриття Іншого, приймання та розуміння його топографії задля встановлення міжкультурного діалогу та співіснування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці Свого – Іншого присвячена низка публікацій, серед яких дослідження з філософії діалогу Є. Більченко «Чужий. Інший. Близький» [2] та феноменологічна студія Б. Вальденфельса «Топографія Чужого» [6], у яких висвітлюється картина світу простору Свого та Не-своє, їхнє співіснування, співпереживання Іншого.

Задля опису, відображення дійсності, що відкривається, нової та невідомої, віддавна мандрівники, іммігранти послуговувалися нарисом. Цей жанр є доволі популярними серед українців, які по Другій світовій війні, розпорочені світом, на всіх континентах, відкривали світ Своєго та Іншого. Під нарисом українська інтелігенція в екзилі розуміла як есе, що має історичний, релігійний чи науковий аспект (В. Дідюк «Нарис історії Кон-

гресу Українців Канади в Торонто», митрополит Йосиф Сліпий «Філософічні нариси», Д. Козій «Глибинний етос. Нариси з літератури та філософії» тощо), так і літературний жанр, у якому працювали І. Багрянний, І. Боднарчук, П. Вакуленко, Діма (Діамара Камілевська), Ю. Лавріненко, Л. Полтава, Л. Храплива-Щур, Д. Чуб та ін.

Осмислюючи жанр нарису І. Безпечний підкреслив, що нарисовець «у своїй творчості подає картини з побуту і звичаїв, політичного, економічного, соціального життя якогось народу на певному щаблі його історичного розвитку» [1, с. 218]. Водночас для нарису характерна постійна присутність на першому плані автора, який роз'яснює, коментує та узагальнює події, тим самим авторська концепція в подорожньому нарисі поєднує різні епізоди в єдине художнє ціле [7, с. 60]. Узагальнюючи дослідників жанру нарису, О. Бондарук визначає такі складові нарисового жанру: а) це специфічна документально-художня форма; б) у ній варіативно і залежно від авторського завдання дозуються і поєднуються матеріал фактографічний, дослідницький і художній; в) нарис має свої національні ознаки, позначені традиціями, що існують у літературі конкретної країни; г) при всій варіативності тем, які висвітлюють письменники, у нарисі превалює момент знайомства з явищем і його дослідження [3, с. 46]. Визначені аспекти покладені в основу аналізу нарисів, що здійснюється в цій статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нарисова література української діаспори не ставала предметом ґрунтовного дослідження науковців. У той час вона представлена всіма жанровими різновидами нарису: подорожній, портретний, побутовий, проблемний, соціально-тематичний. Загалом у ній переважають за тематикою нариси, в яких викривається тоталітарний режим (чуже-не-своє, вороже), та нариси, в яких подається культурне, політичне життя українців у країнах осідку (відкриття Іншого). Своєю екзотикою привертають увагу твори П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба, націлені на дослідження того пласту життя, що не був об'єктом пильної уваги в еміграції. Йдеться про тогочасну українцям дійсність п'ятого континенту – Австралію, а також Нову Гвінею. Нарис став для письменників тим жанром, що здатний фіксувати подробиці життя українців в Австралії та місцевих аборигенів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз художніх етнообразів Австралії та Нової Гвінеї у нарисовій літературі для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя з позиції теоретичних концепцій про Іншого. Вивчення цих образів у творчій спадщині П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба пов'язане з вираженням духовних пошуків письменників, а також визначенням національної ідентичності та осмисленням іншого культурного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи шлях українського літературного та видавничого процесу в Австралії, А. Михайленко у передмові до книги «Рідні голоси з далекого континенту» визначає двоїстість внутрішнього стану українців, прибулих до країни 1949 року. З одного боку, оригінальні враження від екзотичної країни, а, з іншого, – ностальгія та спогади про материнську землю, Україну [9, с. 11]. Цей дуалізм укладач книги відобразив у її структурі, що має розділи з символічними назвами: «Материнське серце» та «Їдучи на чужину». Як пише сам дослідник: «У перших книжках, особливо в поетичних, надбудуємо захоплення справді казковою країною, де ростуть дивовижні дерева, водяться незвичайні звірі, де все вражає і дивує. Мабуть, оті перші враження на якийсь час відігнали болісні думки про покинуту рідну землю, ба навіть про своє тогочасне становище в чужій країні» [9, с. 11].

Ця ідея пронизує також збірку оповідань, нарисів, віршів Д. Чуба «Стежками пригод». І якщо друга частина книги під назвою «З рідного поля» включає твори, пов'язані з Україною, її образами та постатями, головню Т. Шевченка, то перший розділ – «З австралійських пригод» – це згусток вражень від Австралії, яка стала прихистком для багатьох українців. Іншими словами – відтворено образ Австралії очима українців та передано настрої тогочасної епохи. У такий спосіб нарисовець окреслює життєві українців поділені на рідний та чужий світ, зокрема рідна земля – Україна та новий край – Австралія. Так, у візії європейських біженців з України у «Австралійський ведмедик» образ Австралії розкривається як дивної країни, «де інакші дерева і птахи (...), де сонце ходить зліва, де навіть жаби інакше квакають, ніж в Україні» [11, с. 8]. Власне самі назви творів цієї збірки «За нами гналася смерть»,

«Випадкова зустріч», «Пригода з кенгуру», «Це трапилося в Австралії», «Пригода з крокодиленням», «У хащах австралійського лісу» розкривають Австралію як країну цікаву та небезпечно водночас, пізнання якої починається зі знайомства з природою. Етнообраз Австралії у баченні Д. Чуба – це загальний образ первісного світу, де людині та місцевим мешканцям фауни таким, як кенгуру, плазуни, бугаї, крокодили, доведеться співіснувати разом.

Схожі настрої та настанови зустрічаємо і в нарисах про Нову Гвінею. У «Папуа Нова Гвінея», «В джунглях Нової Гвінеї» П. Вакуленка [4; 5], «З новогвінейських вражень» Д. Чуба [12] та «Каарам-Тамо – людина з місяця» Л. Полтави [8], в яких поєдналися елементи художності та документальності. Автори подають як біографічні дані про реальну особу М. Миклуху-Маклая, дослідника Австралії та Океанії, в яких він провів більшу частину свого життя, так і власні роздуми про цивілізацію та первітний світ, враження від Нової Гвінеї, її поетичні описи. Але водночас у цих подорожніх та портретних нарисах звучить ідея українськості: в образі головного героя Маклая, проблемі колонізації та мотиві відновлення незалежності України, яка має самобутню культуру.

Отож, увага українців в екзилі до постаті учено-антрополога М. Миклуха-Маклая зумовлена кількома чинниками. По-перше, цю людину діаспорянці зараховували до гурту своїх як етнічно (українець за походженням, славного козацького роду), так і езистенційно (вигнанець, мандрівник). По-друге, автори не лише описали юному читачу екзотичні країни, а й в образах Маклая, папуасів, європейців експлікували фігури Чужого. По-третє, через образи невідомого Іншого митці прагнули як до вироблення терпимості до чужої несхожості, переживання чужого як свого, і навпаки, а також формування власної ідентичності. Названі аспекти актуалізовані у вищеназваних нарисах через бінарну опозицію культура / природа.

Таке протиставлення цивілізації / природи оприявлено вже у початковому обрамленні нарису Л. Полтави: «Той світ вабив не тільки своєю екзотичністю, красою і багатством: там, на островах Тихого океану, жили племена папуасів, чорношкірих людей, які ще не знали заліза, навіть не вміли добувати вапно. Із Європи пливли кораблі, приїздили білі люди, привозили свою цивілізацію. А наука втрачала останню нагоду вивчити життя первісних-людей дикунів» [8, с. 4]. У цьому уривку автор відтворює опозиційність двох відмінних світів, а їхня самість / чужість розкривається через образ мандрівника Маклая, який належить до першого та прагне оволодіти другим.

Як твердить Б. Вальденфельс, три аспекти відрізняють Чуже від Свого – місце, володіння та рід [6, с. 15]. Так, виявом сакрального світу папуасів є острови Тихого океану. Цей Інший світ, що чарує, манить та водночас стає місцем таємничим, джерелом небезпеки, розкривається у нарисах із двох позицій.

Першим є погляд тогочасної Європи, яка, з одного боку, репрезентує себе як носія культурних цінностей, а, з іншого, її країни мають схильність до колонізації та нетерпимості. У європейського

Свого Чужий – то дикунство, виражене у звичаях, мовах, ритуалах папуасів. У цьому контексті Нова Гвінея сприймається як «антисвіт», а топосами цього Чужого є ліс, непрохідні хащі, небезпечна місцевість, сповнена диких тварин, плазунів, комах. Це – пекло та смерть, а сам етнос – постає архетипом варвара, що уособлюють темношкірі туземці – руйнівники та людожере. Таке протиставлення культури / дикунства у картині світу нарисів – шлях неприйнятний для письменників української діаспори.

Інший погляд – це позиція Маклая, для якого туземці не є варварами. Їхній топос – місце особливого гатунку. Світ Іншого розкривається як заворожуюче гарний, з пралісами, блакитним лагунами – «тихий рай на землі» [5, с. 48]. Поетично описана ця краса і в нарисі «Папуа Нова Гвінея» П. Вакуленка: «Над затокою Астролябії підіймалося ранкове сонце з-за тихого Пацифіку. Його теплі промені пронизували сивий туман, розганяли його і поволі нагрівали прохолодне повітря. Краплини роси висіли по зеленім листі дерев, кущів, блищали і переливалися кольорами веселки» [4, с. 35]. У цей світ Маклай входить у ролі Чужого. Його чужість насамперед підкреслено на рівні расовому – біла людина серед чорношкірих, а також екзистенційному, зумовлена не належністю до роду туземців, не володінням їх звичаями та мовою. По суті він є ворог для Іншого, адже прагне оволодіти світом дикої природи. Вхідження до світу Іншого – є своєрідною ініціацією Маклая, який долає різні перешкоди: на витримку, терпіння, довіру, повагу. Агресію туземців, залякування стрілами, погрози життю герой стійко вносить: «Маклай знав, що він є небажаний гість, що дикуни може більше боялися його магії, чим він їхніх стріл, що найголовнішим є уникати порушення їхніх звичаїв. А тому він з перших днів свого перебування став дивитись на речі поглядом дикунів» [4, с. 30]. Вивчення мови, шанування та не порушення звичаїв, культури Іншого – це складний процес співіснування й взаємопізнання. Такою є авторська позиція в аналізованих нарисах П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуба.

Перешкоди, що здолав М. Миклуха-Маклай, не лише його духовно оновлюють, але й розвінчують негативне ставлення до культури папуасів. Топос Чужого вже не ідентифікується з лісом. Радше він стає домом. Для увиразнення цього ідентифікаційного простору автори послуговуються щоденником «Серед дикунів Нової Гвінеї» Миклухи-Маклая, в якому відчутна сповідальність героя: «Я почуваю себе як вдома, і мені небезпідставно здається, що ні до одного куточка земної кулі, я не почуваю такого прив'язування як до цього берега Нової Гвінеї. Кожне дерево мені здавалося знайомим» [8, с. 48]. Водночас Чужість перетворюється на тожсамість на рівні родини – обмін імен із туземцем Туєм, вхідженням до племені, володінням місця – Маклаєве узбережжя. Ці процеси стають результатом змін Свого до Чужого, що відтепер сприймається як Близній. З одного боку, Близнім стає плем'я папуасів, як це видно у наведених П. Вакуленком уявних роздумах Маклая про гармонію та хаос світів тубільців та європейців: «Йому здавалося, що тубільці більш гармонійно пов'язували свої

духовні і фізичні потреби та свій спосіб життя з навколишнім середовищем, ніж це робили, живучи в складній цивілізації європейці» [10, с. 23]. А, з іншого, сам Маклай стає Близнім для папуасів. Цей аспект відображений у нарисі Л. Полтави, де характеристика Миклухи-Маклая подається крізь погляд тубільців. Їх єднає любов і повага. Папуаси приймають Маклая як Свого за допомогу, добрі поради, а також за те, «що Маклай – «тамо боро», тобто велика людина, щиро любив їхніх дітей, шанував матерів і жінок взагалі» [8, с. 31]. Важливим для нарисовців є те, що папуаси приймають М. Миклуха-Маклая не лише тут і зараз, а і зберігають віру надалі: легенди про велику людину живуть і нині на островах Тихого океану – твердять письменники.

У протиставленні цих двох поглядів – європейського та Маклая – різні вектори освоєння Іншого: егоцентризм / космополітизм. У першому випадку, за виразом Б. Вальденфельса, освоєння відбувається через центронування на Своєму. У своїй праці «Топографії Чужого» філософ веде мову про те, що «абсолютизація Своєї власності, Своєї волі та Своєї значимості таврує все Чуже печаткою потенційного ворога» [6, с. 131]. Формами вияву такого освоєння є колонізація, рабство, руйнації світу відмінного, Іншого, що зазнали гострої критики у нарисах П. Вакуленка, Л. Полтави та Д. Чуб. Доволі красномовно про це читаємо в розгорнутих роздумах у Л. Ростек та П. Вакуленка: «Із завоюванням європейці принесли на острови Тихого океану ідею вищості власної цивілізації та нехтування самотності тубільного населення. Останнє, як джерело своєрідності власної мови чи мов, традицій і творчих виявів, що розвивалося повільно, почало зазнавати швидких змін в основі власного побуту. Для багатьох європейців тубільці були втіленням примітивності. Їм здавалося, що це просто були дикуни, які не мали жодного зрозуміння поступу чи цивілізації» [10, с. 23]. Чужий в образах європейців есплікується у фігуру ворожого. Завоювання, підкорення, колонізація західних і південних берегів Нової Гвінеї, знищення первісної культури, руйнування побуту, маргіналізація тубільців – це наслідки процесу цивілізації за втручанням європейців, що засуджуються нарисовцями як такі, що не повинні мати місця в цивілізованому світі.

Відмова від егоцентризму, за словами В. Більченко, це усвідомлення того, що є дещо, що перевищує «мої потреби» [2, с. 215]. Ця ідея виражена у вже згадуваній праці Б. Вальденфельса в осмисленні поняття життєсвітів, що не розвиваються в одному часі, та множинності чужостей, оскільки існує безліч порядків [6, с. 27–28]. Так і в аналізованих творах життєсвіти папуасів та європейців постають відмінними, зокрема у своєму філогенезі. Проте через образ Макла митці говорять про право на відмінність та її захист.

Звертаючись до біографії М. Миклухи-Маклая, нарисовці зображують подвижницьку діяльність ученого, який порушував перед тогочасними країнам Нідерландською Індією, Британією, Німеччиною, Російською імперією питання про захист прав для тубільського населення, адже вони «...не могли списати і луками захистити своєї свободи у XIX сторіччі» [8, с. 50].

Питання толерантності, співіснування та права на самовизначення були близькими та болісними для українців діаспори. Авторам нарисів не лише імпонувала позиція М. Миклухи-Маклая щодо захисту папуасів, їхнього права на самобутність, його виступи проти расизму і колоніалізму. У цій позиції митці знаходили паралелі до українського питання, що торкаються як поневолення рідних земель, так і втрати ідентичності на чужині.

Колонізація України – цей лейтмотив, як не дивно, присутній у нарисах про Нову Гвінею: «Не тільки інші, Росія також була збирачем колоній. Країна, якої козацьким коренем гордився Миклуха-Маклай, була однією з таких колоній» [10, с. 37]. Так Миклуха-Маклай набирає значення символу боротьби, адже він допоміг тубільцям бути вільними сьогодні [5, с. 48]. Виявом такої свободи є визнання у 1975 році Нової Гвінеї незалежною державою, колонізація якої тривала з XVI ст. У цій авторській концепції відведено місце і Україні, яка теж здобуде свою незалежність, що було заповітною мрією української інтелігенції в екзилі.

На екзистенційному рівні власну самотність та чужість експатріантів відтворено в ліричних відступах про тугу Миклухи-Маклая за батьківщиною-Україною, де жила його старенька мати [4, с. 75], а також смерть Маклая з думкою про рідне містечко Малин і рідних в Україні [4, с. 78].

Органічно вплетені в розповідь про гармонію світу тубільців і роздуми Д. Чуба щодо збереження українських традицій та згубності асиміляційних процесів в еміграції. Він гостро критикує тогочасних українську молодь, яка робить кар'єру в Ав-

стралії, забуває про Україну, занедбує мову та не вкладається у працю своєї спільноти [12, с. 118]. Зв'язок з Україною наявний у Д. Чуба у введених до структури тексту згадки про українського етнографа, дослідника історії українського козацтва Д. Яворницького, який був знайомий з мандрівником М. Миклухо-Маклаєм. Після смерті Маклая учений отримав від дружини антрополога частину рідкісної колекції (зброю тубільців), що експонувалася в Дніпропетровському історичному музеї [12, с. 116]. Такі паралелі для української діаспори завжди були знаковими. У такий спосіб вони привертали увагу світу до проблем українців, що поставали в контексті культурологічних та аксіологічних питань світу загалом.

Висновки і пропозиції. У проаналізованих нарисах письменники відкривають для читача екзотичні країни Австралію та Нову Гвінею з їхньою інакшою культурою. Через бінарну опозицію культура / природа, що виражена в протиставленні життєсвіту європейців та папуасів, нарисовці висловлюють ідеї терпимості, толерантності, прийнятті іншої ідентичності.

Розглянуті у розвідці твори це лише невелика частина того, що написано українськими письменниками в Австралії. Крім нарисів, у цій літературі також представлені жанри оповідання, легенди, вірша, казки, ретельний розгляд яких становитиме окреме дослідження. Вбачається перспективним напрямком вивчення дитячої літератури української діаспори з позиції концептів Чужий – Свій, що актуалізують проблеми культурних та моральних цінностей, права на ідентичність та відмінність.

Список літератури:

1. Безпечний І. Теорія літератури / Іван Безпечний. – Київ: Смолоскип, 2009. – 388 с.
2. Більченко Є. Чужий. Інший. Близький. Філософія діалогу як філософія Третього: монографія / Є. В. Більченко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 388 с.
3. Бондарук О. Нарис: проблема дефініції жанру (англійський та російський варіанти) / О. О. Бондарук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2013. – Вип. 33. – С. 46–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkrnu_fil_2013_33_12
4. Вакуленко П. В джунглях Нової Гвінеї: життя і пригоди українського дослідника Миклухи-Маклая / Пилип Вакуленко. – Аделаїда: Видавництво «Єдність», 1952. – 79 с.
5. Вакуленко П. Папуа Нова Гвінея / Пилип Вакуленко. – Аделаїда: Українське видавництво «Австраліяна», 1979. – 48 с.
6. Вальденфельс Б. Топографія Чужого. Студії до феноменології Чужого / Вальденфельс Бернгард; Переклад з німецької В. Кебуладзе. – К.: ППС – 2002, 2004. – 205 с.
7. Гусева Е. А. Теоретические аспекты исследования жанра очерка / Гусева Е. А. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації». – 2016. – Вип. 16. – С. 58–64. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/vdnusc_2016_24_16_11.pdf
8. Полтава Л. Подорожі і пригоди Миклухи-Маклая або Каарам-Тамо – людина з Місяця / Леонід Полтава; ілюстрації Юрія Кульчицького. – Париж: Видавництво «Дніпрова хвиля», [Б. р.]. – 56 с.
9. Рідні голоси з далекого континенту: Твори сучасних українських письменників Австралії / Упоряд. та передм. А. Г. Михайленка. – К.: Веселка, 1993. – 239 с.
10. Ростек Л., Вакуленко П. Микола Миклуха-Маклай: 150 років з дня народження / Лідія Ростек, Пилип Вакуленко. – [Б. м.], 1996. – 46 с.
11. Чуб Д. Стежками пригод: оповідання, нариси, вірші / Д. Чуб. – Мельборн: Просвіта, 1975. – 119 с.
12. Чуб Д. З новогвінейських вражень. По слідах Миклухи-Маклая / Д. Чуб. – Мельборн: Вид-во «Ластівка», 1977. – 128 с.

Варданян М.В.

Криворожский государственный педагогический университет

ОТКРЫТИЕ ДРУГОГО: ЭКЗОТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ОЧЕРКАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ ТА ЮНОШЕСТВА ПИСАТЕЛЕЙ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Аннотация

Исследовано жанровую специфику очерка в литературе для детей и юношества писателей украинской диаспоры. Рассмотрены путевой и портретный очерки П. Вакуленко, Л. Полтавы и Д. Чуба. Центральной фигурой в очерках изображен исследователь Австралии и Океании М. Миклухо-Маклай. Определено, что сквозь мотив культура / цивилизация писатели эксплицировали в своих текстах фигуры Чужого. Утверждается, что через образ Другого авторы призывают к выработке терпимости к чужой непохожести и толерантности.

Ключевые слова: детская литература, украинская диаспора, экзотические образы, очерковая литература, Другой.

Vardanian M.V.

Kryvyi Rih State Pedagogical University

A DISCOVERY OF THE OTHER: EXOTIC IMAGES IN NARRATIVE GENRE IN THE LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH OF UKRAINIAN DIASPORA WRITERS

Summary

This paper investigates peculiarities of narrative genre in the literature for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. The article focuses on the travel and portrait narrative stories of P. Vakulenko, L. Poltava and D. Chub. The main character in these works is the image of Australia and Oceania explorer M. Myklukha-Maklai. These narrative stories contain a culture / civilization motive, which is used by the writers to express the images of the Other. There is an assumption that due to the image of the Other the authors claim for the tolerance and lenience development for unfamiliar variation.

Keywords: children's literature, Ukrainian Diaspora, the image of exotic, narrative literature, The Other.